

Kapiller Imre:

ZSIDÓ TÁRSADALOM NAGYKANIZSÁN 1848-BAN

„... elszigetelve egy előítélet által, melyet legyőzni nem lehet...” - él a honi zsidóság a felvilágosult XIX. század derekán - összegzi véleményét Eötvös Károly 1840 őszén a Szalay László által szerkesztett Budapesti Szemle hasábjain.

Eötvös „**A zsidók emancipációja**” c. tanulmányában a magyarországi zsidóság helyzetét összehasonlítva Franciaországban, Hollandiában, Belgiumban, Angliában szerzett tapasztalataival - tragikusnak és ezért tarthatatlannak látja és látta. E sommás véleményének megfogalmazásában kétségkívül szerepet játszott az a tény, hogy bár az 1839/40-es országgyűlés törvényt hozott „A zsidókról” (1840. évi XXIX. tc), de ez a törvény messze nem tükrözte azokat a célokat, melyeket az országgyűlésben résztvevő liberálisok tűztek ki maguk elé. Ok ugyanis olyan jogkiterjesztést szerettek volna elérni a zsidókra vonatkozóan is, amellyel az ország nem nemes népeisége rendelkezett. Tervezetük szerint eltörölték volna az országgyűlés által soha meg nem szavazott „türelmi adót”, lehetővé tették volna a nem nemesi földek hasznosítását, szabad letelepedést az ország bármely területén - beleértve a szabad királyi városokat és a bányavárosokat is -, bármely céhbe, vagy kereskedő társaságba való belépést. A kezdeményezés elsősorban a városok - melyek gazdasági érdekeik sérelmét látták - az északkeleti vármegyék -, melyek rossz szemmel nézték a Galáciából történő bevándorlást -, illetve a klérus - mely a zsidó vallás „törvényes” vallássá nyilvánítását sérelmesnek találta - erőteljes tiltakozása következtében elbukott. A megszületett törvény továbbra is érvényben hagyta a türelmi adót, továbbra sem tette lehetővé a polgári tulajdonjog megszerzését, fenntartotta a bányavárosokba való költözés tilalmát. Ezzel szemben lehetővé tette az országban születettek, ill. itt polgárjogot szerzettek számára - ha „ellenök erkölcsi magaviseletük tekintetéből bizonyított ala-

pos kifogás nincsen” -, hogy az országban és a kapcsolt részekben bárhol - a bányavárosokat leszámítva - szabadon élhetnek. Megengedte a gyáralapítást, illetve bármiféle mesterség szabad űzését.

A kitűzött célokhoz képest az eredmény tényleg sovány.

A kudarcot követően az 1843/44. évi országgyűlésen - ahol az alsótáblán biztos többsége volt a reformok támogatóinak - ismét napirendre tűzték az „emancipáció” kérdését. A tervezetet 26 megye támogatásával, 21 ellenében - ide csatlakoztak az egyházi rendek képviselői is - megszavazták. A főrendi tábla azonban - az időhúzás taktikáját választva - ismét megtagadta akadályozni a törvény megszületését.

Miközben 1848 januárjában az alsótábla a városok rendezéséről szóló törvénytervezetet - melynek lényege a városokban történő letelepedés és választási jog „valláskülönbség nélküli” megadása volt, ideértve a zsidók teljes polgárjogát is - tárgyalta, Pozsonyban zsidóellenes zavargások törtek ki. (Február 19-20.) Egy hónappal később - a győztes fordulatot követő napokban -, miközben az országgyűlés a városi polgárságról és a nemzetőr-ségről beterjesztett törvényjavaslatokat tárgyalta (mely tervezet szerint a városokban nemcsak a polgárjoggal rendelkezők élhettek volna a fegyverfogás jogával, hanem az kiterjedt volna a zsidó lakosságra is) újabb zsidóellenes zavargások törtek ki Pozsonyban, melyet a katonaság három nap elteltével csak fegyveres erővel tudott elnyomni.

Hasonló megmozdulásra került sor a vidéki városok jelentős részében, így Pesten, Székesfehérvárott, Győrött és Szombathelyen is. A felheccelt tömeg két zalai városban, Kanizsán és Keszthelyen is „felzendült” a helybéli zsidók ellen.

Gerliczy Félix báró kerecsenyi kasznárja így ír urához március 25-én: „Mint hírelték, a keszthelyi nép ma virradóra tűzte ki a lá-

adás idejét, s mint mondják, elhatározták, hogy minden zsidót agyonvernek, mi történik azonban a jó isten tudja. A kanizsai zsidóság is végzetlen aggodalomban és félelemben van, egy szomszéd tiszt a múlt szerdán bement, gabonát és gyapjat akart eladni, mivel azonban gabonájáért oly csekély árt ígértek, hogy azért oda adni nem lehetett, gyapjújáért pedig semmi árért sem kérték, így most az egész kereskedés megszűnt, mindenki feszült kebelrel néz a kétes jövőendő elé”.

Három héttel később hasonló helyzetet rögzít:

„Gabonát még ez ideig nem adhattam el, minthogy ára még most is rosszul is igen alatt áll... A megvásárolt bor még most sincs elvive, tegnap kaptam a kereskedőtől Szombathelyről levelet, melyben írja, hogy náluk Szombathelyen igen zavargó világ van, a zsidókat általában kikergették, pincéjekben borraikat kieregették, bútoraikat összezúzták, s rajtuk több méltatlanságot követtek. Varasdrol szinte kitiltották a zsidókat, meghatározván a napot, melyen minden zsidónak ki kell takarodni a városból, s már gyakorlatnak is, ellenben a kiskanizsaiak úgy nyilatkoztak, hogy mindaddig nem fognak felállni, valameddig Kanizsából minden zsidó ki nem takarodik, s meg nem keresztelkedik, s ez legnagyobb oka, hogy a kereskedés minden ága tökéletesen megcsökkent, mert venni senki sem mert.”

Kanizsán a város polgárainak egy része azonban elhatározta magát a hecckampánytól és a Pesti Hírlapban közzétett nyilatkozatukban élesen elítélték azt:

„Fájdalom, nálunk is vannak, kik a törpe önzésen felülemelkedni nem tudván, népkegyvadászatból, vagy alacsony haszonlesésből, akkor midőn a nép milliói áldást rebegeve üdvözlik szabadságuk első perceit, mocskos kezekkel és kárhóztos félremagyarázással törekszenek a szabadság sorompóin kívül álló izraelita polgártársaink irányába az úgy is iz-

gatott nép szenvedélyét tüzelni. Ezek igaz kevesen vannak, s azért rossz akaratuk a nagyobb számú intelligentiával szóval és tetteleg nyilvánított jó akaratán megtörik; ámde mivel néha a legkisebb demonstratio elég arra, hogy azon korszak, amelyben történik, jellemét homályosítsa, kötelességünknek tartjuk e haza előtt ki nyilvánítani, hogy ha az izgatás elvetett magvai maholnap nálunk is, mint egy szomszédos megyében keserű gyümölcsöket teremnének, tudja meg a világ, hogy a kéz, mely a keserű gyümölcs magvait elveté, szennyes, és a föld, mely ezen keserű magvak gyümölcsét megtermi, míveletlen volt (...)"

Ebben a felzaklatott légkörben rendelte el Szemere Bertalan belügyminiszter az ország területén élő zsidók összeírását. A május 13-án kelt rendelet az összeírás okát és célját is meghatározta: „egyfelől az alaptalanul felizgatott kedélyek megnyugtatója, másfelől a törvény pajzsa alatt szerzett jogoknak biztosítása végett mindenekelőtt az izraeliták iránt általános és egyenlő intézkedésekre van szükség”. A belügyminiszter a rendelet végrehajtását a törvényhatóságok kötelességévé tette. Végrehajtására két hónap határidőt szabott.

Zalában május 22-én tárgyalta az ügyet az Állandó Bizottmány. Határozatában az összeírás végrehajtásával a járási fő-ill. alszolgabírókat bízta meg. Június hó folyamán megtörtént az izraeliták összeírása és július első napjaiban a főszolgabírók betérjlesztették a vármegye elé.

Ehelyütt nincs mód arra, hogy a teljes megyét felölelő összeírás egészét vizsgáljuk, csupán arra, hogy egyetlen település - amely két

ségtelenül a korabeli megye, és a megyében élő zsidóság szempontjából is a legjelentősebb - Nagykanizsa város összeírását vegyük vizsgálat alá.

Bár Villányi Henrik a kanizsai zsidóság történetírója a városba való betelepüléseket az 1710-

es évekre teszi, állítását nem tudja pontos adatokkal alátámasztani. Tény azonban, hogy 1727-ben - az általunk ismert első megyei összeírásban - már él egy család a városban. Beköltözésük ugyan lassú folyamatosságot mutat az elkövetkező két évtizedben, de igazi lendületet majd csak a 40-es évek második felében vesz, amikor is a kanizsai uradalom a Batthyány grófok kezére kerül. 1745-ben már imaházuk volt a városban. Míg 1770-ben a 2607 lelket számláló városban 252 zsidó élt 1829-ben 5922 lakosból már 1022 izraelita volt. A harmincas évek végére létszámuk meghaladta az össznépséget 18 %-át. Az 1848 nyarán végrehajtott összeírásakor 1668 izraelitát vettek számba Nagykanizsán. Ők ténylegesen a városban éltek, ill. egy töredékük ugyan nem tartózkodott otthon, de a városban született és mint ilyen az 1840. évi XXIX. tc. értelmében honosnak volt tekintendő. Ok mindössze 45-en vannak és részben diákok - akik más városok iskoláiban tanulnak - mások „üzleti úton” vannak. Van aki Amerikában katonatisztként szolgált, illetve olyan is akad, aki - az összeírás által nem közölt okból - Grazban börtönbüntetését tölti.

száma mintegy 1/3-dal meghaladja az azonos korú fiúkéét. Az ennél idősebb csoportok mindegyikében a férfiak vannak többségben. A 15 év-nél idősebbek korosztályait vizsgálva láthatjuk, hogy a nők számának csökkenése folyamatos és egyenletes. Ezzel szemben a férfiakról eltérő képet találunk. A megelőző korosztályhoz képest jelentős növekedést láthatunk a 20-24 éves generációban (+ 19 fő), némileg kisebbet a 35-39, az 50-54 ill. a legfelső korcsoporthoz tartozó, 65 éven feletti esetében. A legidősebbek a 85 éves, ill. 90 éves.

Az itt élő zsidóság mintegy 82 %-a (1350 fő) a városban született. A fennmaradó 18 % (302 fő) az elmúlt mintegy négy évtizedben vándorolt be a településre. 38 fő külföldről, 62-en Zala megye területéről és 202 fő az ország egyéb vármegyéiből. Külföldről legtöbben Csehországból érkeztek, szám szerint 18-an. Horvátországból kilencen, Morvaországból öten, Németországból hárman, ill. 1-1 fő érkezett Sziléziából, Francia- és Bajorország területéről. A városban születettek mindegyike bír letelepedési engedéllyel, míg a máshonnan érkezettek közt 43 fő ezzel az engedéllyel nem rendelkezik. (Számukra az összeírás elrendelő belügyminiszter „méltányos időt” biztosít honosságuk igazolására. Amennyiben nem tudják itt tartózkodásuk jogszerűségét bizonyítani, úgy nem vonatkozik rájuk az 1840. évi XXIX. tc, minél fogva kiutasíthatók az országból.)

Az 1668 fő összesen 363 önálló háztartásban él. Köztük 1 fős háztartás 22, a 10 vagy annál több tagot számláló családok száma 13. A legnépesebb fa-

mília kétségkívül Horschetzky Mórincé, aki a város megbecsült személyisége. Az ekkor 71 éves orvos és még élő felesége 17 gyermeket nevelt fel. Három fia 1848 nyarán nem tartózkodik Kanizsán. Egyikük Párizsban, másikuk Pesten, a harmadik

A népesség kor és nemek szerinti megoszlása			
Korcsoportok	Férfi	Nő	Összesen
0-4	115	119	234
5-9	119	104	223
10-14	95	105	200
15-19	77	103	180
20-24	96	80	173
25-29	66	65	131
30-34	64	61	125
35-39	67	42	109
40-44	33	32	65
45-49	37	25	62
50-54	43	28	71
55-59	21	14	35
60-64	18	6	24
65-	25	8	33
Mindösszesen:	876	792	1668

Mint látható, a 19 éves ill. az annál fiatalabb korosztályban a nők, kis mértékben ugyan, de többségben vannak a férfikkal szemben. Ez leginkább a 15-19 éves korcsoportban figyelhető meg, ahol a korcsoportba tartozó leányok

Köszegen van. Mindhárman kereskedősegédek. Egy felnőtt leányuk pedig már férjhez ment Kanizsán. Horschetzky Csehországban született 1777-ben, Bécsben filozófiát, matematikát és orvostudományt tanult. 1811-től él a városban és folytat orvosi gyakorlatot. Mellette zsidó vallási ill. orvosi lapokban publikál. A negyvenes évek első felében Löw Lipót rabbival együtt a hitközség egyik vezető személyisége, a zsidók asszimilációjának lelkes támogatója. Az ekkor 20 éves Sándor nevű fia '48 őszén beállt a honvéd seregbe. 1911 őszén, amikor meghalt, a helyi lap nekrológja szerint vele távozott Nagykanizsa utolsó 48-as hőse." Halis szerint a szabadságharcban mint tüzértiszt szolgált, erre azonban nem találtunk bizonyítékot.

A családok mintegy 10 %-ában (35) csupán az egyik szülő él. Közülük 11 férfi ill. 24 nő.

Az összeírás 423 fő esetében tüntet fel valamilyen foglalkozást. Közülük 53 diák (egy diák orvosi tudományokat tanul) és 13 inas, tehát ténylegesen jövedelemmel járó foglalkozást 357-en üznek (háztartásonkénti átlagban 1 fő). Legtöbben valamiféle kereskedéssel, vagy kereskedelemhez kapcsolódó mesterséget folytatnak. Az összeírók e rovat kitöltésében nem voltak igazán precízek. Így a kereskedelem közelebbi mibenlétéről csupán nagyon szűkszavúan adtak számot. E szerint a városban 47 fő boltos ke-

egyszemélyes üzletet vittek. Mellettük azonban megjelennek már olyan foglalkozások is, melyek csak a következő évtizedekben válnak általánossá. Ilyen a három „alkusz”, a három „hajhász”, a „könyvvivő”, egy kereskedelmi megbízott, ill. egy „hitelező”.

A városban egy zsidó vendéglős és két fogadós tevékenykedik.

A kereskedelem mellett fontos szerepet játszanak a zsidók a város ipari ellátásában is. 25 különböző mesterséget űzve dolgoztak mintegy 95-en. Közülük legtöbben - segédekkel együtt -, 35-en a szabó mesterséget folytatták. Emellett a következő iparágakban dolgoztak: 9 fő festő, 6 fő üveges, 5 fő szűcs, 4-4 fő foltozó, irhás, mészáros és sapkakészítő, 3 fő pék, 2-2 fő asztalos, esernyőkészítő, német varga, pipás és szakácsnő, valamint 1-1 fő varga, bádogos, borbély, halász, könyvkötő, molnár, rézműves, szakács, szappanos, varrónő.

A városban dolgozik még 11 tanító -együk esetében az összeírók fontosnak vélték megemlíteni, hogy ő a „magyar nyelv tanítója” - köztük egy nő; 8 zenész, 6 orvos, 2 rabbi, 2 metsző, 2 kántor, egy jegyző, egy segédírnok és egy mérnök is.

Másfél évvel később, amikor a város zsidóságát - immár az osztrák hatóságok parancsára - ismét összeírták, a '48 júniusi állapothoz képest óriási változást regisztráltak:

	1848. június		1849. október 14	
férfi	876 fő	52,5 %	693 fő	48,4 %
nő	792 fő	47,5 %	740 fő	51,6 %
összesen:	1668 fő	100,0 %	1433 fő	100,0 %

reskedőként, 71 fő pedig egyszerűen kereskedőként van feltüntetve. Vélhetően ez utóbbiak bolt nélküli vándorkereskedelmet üznek. Csupán 11 esetben rögzítik a kereskedés pontos mibenlétét. Így a fenti 118 fő mellett egy pipakereskedő, egy fő bugyros kereskedő, 4 rongykereskedő, 1 taplókereskedő, egy ásványvízárus, egy pánlikaárus, valamint egy „kis boltos” él itt.

Ők összesen 28 boltoslegényt és mindössze 2 segédet foglalkoztatnak. Ez arra utal, hogy ekkor még a „boltos kereskedők” is gyakorlatilag

A rövid másfél év alatt a zsidó népesség száma 235 fővel csökkent. Az 1848 júniusi 363 önálló háztartással szemben 1849 októberében az összeírás alkalmával csak 336 családot találtak itt.

A csökkenés elsősorban a férfi népességben mutatkozik. Náluk a fogyás 183 fő, több mint háromszoros a nőknél tapasztaltaknak (52 fő). A két összeírás közti jelentős eltérés egy része feltehetően az összeírás pontatlanságának tulajdonítható, ám valószínű kimaradtak 1849-ben azok is, akik 1848 nyarán mint

távollévők még összeírtak, valamint azok a fiatalemberek, akik a forradalom és szabadságharc alatt csatlakoztak a honvéd hadsereghez. Tényleges számukat azonban pillanatnyilag nem ismerjük.

Az amikor 1848. május 19-én Szemere elrendelte az összeírás, indoklásában még az elkövetkezendőkben meghozandó, a zsidóság egészét érintő intézkedéseket helyezett kilátásba. Ezekre az intézkedésekre azonban nem került sor. 1849. július 28-án, a már miniszterelnök Szemere törvénytervezetét terjesztett az országgyűlés elé a zsidók emancipációjáról. A tervezet indoklásában többek között így fogalmazott: „eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elvi kijelentését tovább ne halassza, miszerint a zsidók is a hazának polgári jogban, kötelességben a többiekkel egyenlők...” A törvényjavaslatot ugyan a nemzetgyűlés minden hozzászólás nélkül, „köztapssal” elfogadta, alig két hét múlva azonban Görgei Világosnál letette a fegyvert...

A megszavazott emancipációs törvény csupán elv maradt.

Jegyzetek.

1. Eötvös József: A zsidók emancipációja. In: Budapesti Szemle 1840. II. köt. 110-156. o. lásd még: Sándor Pál: A zsidók emancipáció útján. In: Valóság 1991. XXXIV évf. 8. sz. 34-54. o. Kecskeméti József: A liberalizmus és a zsidó emancipációja. In: Történelmi Szemle 1982. 2. sz. 185-209. o.
- 2 V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestálya. Bp. 1965. Gondolat. 456-457. o.
3. Uo. 467-470. o.
4. Pesti Hírlap 1848. április 21. (36. sz.) 357. o. Nagykanizsáról, ápr. 15.
5. Utalás a Vas megyében, ill. Szombathelyen lezajlott eseményekre. Lásd 3. sz. jegyzet.
6. Zala Megyei levéltár, Zala megye állandó bizottmányának iratai 1848:657.
7. Villányi Henrik: A nagykanizsai izruelita hitközség. In: Barbarits Lajos: Nagykanizsa. Bp, 1929. 351-362. o.
8. Németh László: Zsidók Zalában a XVIII. század első felében. In: Zalai Gyűjtemény 35. Zalaegerszeg, 1994. 17-33. o.
9. Zala Megyei levéltár: Általános adóalap összeírások 1770.
10. Bátorfi Lajos: Adatok Zala megye történetéhez. Nagykanizsa, 1877. IV kötet 230. o.
11. A zsidó népesség száma településenként (1840-1941) Bp., 1993.
12. lásd 6. sz. jegyzet.
13. Malis István nekrológja. In: Zala 1911 október 15.
14. Zala Megyei Levéltár, Zalamegye cs. kir. megyefőnökének iratai. Vegyes iratok, 1849. november 25.
15. Idézi: Sándor Pál i. m.

